

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ

У даній статті вказується на важливість підвищення ПП на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях для підвищення технологічного потенціалу країни в умовах глобальної диспропорційності.

В данной статье указывается на важность повышения производительности труда на макро-, мезо- и микроэкономическом уровнях для повышения технологического потенциала страны в условиях глобальной диспропорциональности.

This article highlights the importance of improving productivity at the macro-, meso- and microeconomic levels to enhance the technological potential in the global disproportionality.

Ключові слова: диспропорційність, національна економіка, продуктивність праці, конкурентоспроможність, ВВП.

До виникнення диспропорційності в розвитку між країнами та регіонами за окремими показниками та складовими їх економічних систем призводять процеси глобалізації та урбанізації, які неоднозначно впливають на динаміку продуктивності праці (ПП). З одного боку, глобалізація зумовлює поширення сучасних технологій та методів організації праці та виробництва, появу нових можливостей зайнятості, активізацію інвестицій в людський капітал, з іншого боку, глобалізація привносить значну диференціацію в розвитку окремих регіонів, експлуатацію дешевої робочої сили та структурне безробіття.

Розглядаючи систему індикаторів національної конкурентоспроможності в нашій статті, хочемо відзначити, що продуктивність праці займає перше місце, оскільки від рівня і динаміки ПП залежить рівень і якість життя громадян та соціально-економічний розвиток країни, формування її конкурентних переваг і позиція на світовому ринку. Ми також можемо констатувати, що в результаті підвищення суспільної ПП підвищується кількість створених споживчих вартостей та оплата праці, економиться жива праця, яка уречевлена в предметах і засобах виробництва, знижуються витрати, чим створюються передумови для підвищення конкурентоспроможності.

Проблеми становлення продуктивності праці в умовах глобальної диспропорційності у суспільстві та інтернаціоналізації світової економіки, соціально-економічних наслідків цих процесів, особливо під час фінансово-економічних подій минулих років, загострили і виявили взаємовплив продуктивності праці і диспропорційності розвитку світової економіки. У свою чергу ці проблеми знайшли відображення в працях зарубіжних і вітчизняних вчених Д.Белла, В.Гейця, П.Друкера, В.Іноземцева, В.Кременя, Ж.Ліотара, Ф.Лук'янова, Л.Мельника, А.Мокія, М.Пората, Р.Робертсона, М.Саліхова, Т.Стоун'єр, А.Тоффлера, А.Турена, Ю.Хаяші, А.Чухно, І.Школи, Л.Шинкарук та ін. вчених. Однак незважаючи на очевидні здобутки сучасної наукової думки, ціла низка проблем, що пов'язані з взаємовпливом продуктивності праці з

основними світогосподарськими диспропорціями та ризиками їх впливу на економіку країн світу, залишаються вивченими недостатньо повно. В свою чергу, порівняння найсуттєвіших чинників впливу на ПП в економіці України з іншими країнами світу дає можливість оцінити причини і глибину падіння та визначити диспропорційні тенденції розвитку національної економіки. Саме цей напрямок нашого дослідження визначає невирішену частину загальної проблеми, якій присвячується дана стаття.

Метою даного дослідження є показ важливості підвищення ПП на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях для підвищення технологічного потенціалу країни в умовах глобальної диспропорційності.

Теоретичною й методологічною основою дослідження є положення економічної теорії, загальної теорії систем, теорії управління, статистичні матеріали, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем вивчення світогосподарських диспропорцій та продуктивності праці.

За статистикою Міжнародної організації праці ПП в світі загалом та за певними регіонами мала наступні показники:

- ❖ розвинені економіки та країни ЄС перевищували світовий показник ПП у 3,4 рази;

- ❖ Центральна та Східна Європа, а також країни СНД перевищували світовий показник в 1,1 разу;

- ❖ країни Близького Сходу – перевищення становить 1,6 разів.

За іншими регіонами показник ПП нижчий за загальносвітовий, зокрема:

- ❖ Східна Азія – показник нижчий за світовий в 1,9 разу;

- ❖ Південна Азія – в 3,3 рази;

- ❖ Південно-Східна Азія та Океанія – в 2,3 рази;

- ❖ Північна Африка – в 1,3 раз.

У регіоні Латинської Америки та країн Карибського басейну показник ПП дорівнює загальносвітовому показнику [1].

Проглядається певна кореляція між рівнем ПП за країнами та рівнем доходу на душу населення. Так, перша десятка країн за рівнем ПП (2009 р.) за класифікацією IMD входить до перших 25 країн світу за рівнем доходу на душу населення за класифікацією Світового Банку (2008 р.). Такий аналіз дає підставу стверджувати, що одним з пріоритетів стратегії розвитку національної економіки має стати підвищення показника ПП.

З 2006 по 2009 рр. Україна перемістилася в рейтингу з 38-го на 51-е місце за рівнем ПП (за статистикою IMD World Competitiveness Yearbook) – 9,2 та 8,7 дол. США відповідно (ВВП (ПКС) на одного зайнятого, на годину).

Проводячи порівняння та визначення відставань за показником ПП, слід також взяти дані статистики Міжнародної організації праці. Згідно з статистикою ILO, Україна відставала за показником ПП (ВВП(ПКС) на одного зайнятого) від старих країн-членів ЄС в 3,8–4,9 рази, нових країн-членів ЄС – в 2,2–3,8 рази; від інших країн світу (Великобританія, Ізраїль, Канада, США,

Японія) – в 3,9–5,9 разів; приблизно в 2–2,5 рази відставання від таких країн СНД, як Азербайджан, Білорусь, Казахстан; відносно країн БРІК (Бразилія, Китай, Російська Федерація, Індія) – Україна перевищує показники Китаю та Індії, але відстає від Російської Федерації (1,7 разу) та Бразилії (1,2 разу) [2].

Найбільше зростання ПП, розрахованої на базі ВДВ (2009 у % до 2001), спостерігається у таких видах економічної діяльності, як: операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (169,3%), транспорт і зв'язок (165,0%), сільське господарство, мисливство, лісове господарство (157,5%), промисловість (154,9%). Загалом по економіці зростання ПП на базі ВДВ (2009 у % до 2001 у постійних цінах 2007 р.) становить 132,8% [2].

Слід також відзначити, що однією з основних макроекономічних пропорцій є співвідношення між темпами зростання ПП та реальною заробітною платою (РЗП). У нормальних економічних умовах темпи зростання РЗП та реальних доходів населення, як у всій економіці, так і за галузями, не повинні перевищувати темпи зростання ПП. Однак маємо диспропорцію за даними статистичних щорічників України, коли середньорічні темпи зростання ЗП з 1995 р. по теперішній час перевищують середньорічні темпи зростання ПП за всіма роками періоду. З точки зору економічної теорії, таке співвідношення свідчить про звуження джерел розвитку економіки, виникнення в ній інфляційних процесів. Ми можемо констатувати, що проблемі підвищення ПП на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях в Україні приділяється замало уваги. В Наказі Мінекономіки № 916 від 26.12.2008 р. визначено перелік та методику розрахунку показників ПП, однак показники продуктивності виключені із статистичної звітності, на підприємствах даний показник не відслідковується. А у ринково розвинених країнах функціонують спеціальні структури на кшталт національних центрів ПП та їх об'єднань.

Так, американська система дослідження ПП виділяє з-поміж усіх важливих інституційних чинників ПП такі: структурні зміни в економіці, науково-технологічна діяльність (НТД), людський капітал, організація праці та законодавчо-правові гарантії.

Чинник І. Структурні зміни в економіці. Підтвердженням висновків щодо неконкурентної технологічної структури промисловості України, що відображено в показниках ПП відносно інших країн світу, є технологічна структура реалізованої промислової продукції (табл. 1) [3; 4].

Визначено, що частка продукції високотехнологічного та середньо-високотехнологічного секторів у структурі реалізованої промислової продукції України у 2010 р. становила 22,4%, що майже на рівні до кризового 2007 р. (22,8%). Вищенаведені розрахунки технологічної структури реалізації промислової продукції підтверджують висновки про домінування в промисловості країни переважної частки середньо-низькотехнологічних секторів.

Таблиця 1

Технологічна структура реалізованої промислової продукції України

Рівень технологій товарів, що реалізуються	Роки	
	2005	2010
Всього реалізація промисловості, в т.ч.:	100,0	100,0
низький рівень технологічності (low technology)	26,0	30,0
середньо-низькотехнологічні (medium-low technology)	51,2	47,6
середньо-високотехнологічні (medium-high technology)	20,1	19,1
високотехнологічні (high technology)	2,7	3,3

Структуризація інвестицій в основний капітал (ОК) промисловості країни за технологічними секторами свідчить, що структура технологічних інвестицій значно покращилась. Якщо у 2006 р. у високотехнологічний сектор промисловості спрямовувалось 3,2% інвестицій, то у 2010 р. – 5,9%, у середньо-високотехнологічний сектор у 2006 р. було спрямовано 13,9% інвестицій, у 2010 р. – 35,2%. Однак даний розподіл інвестицій не є оптимальним для кардинального покращення структури промисловості щодо підвищення частки високотехнологічної продукції (інвестиції в сектори з низьким та середньо-низьким рівнем технологічності становили 83% від загального обсягу технологічних інвестицій у 2006 р., 71,4% – у 2009 р. та 58,9% – у 2010 р.) [3–5].

Таблиця 2

Технологічна структура інвестицій в основний капітал України

Рівень технологій товарів, що реалізуються	Роки		
	2006	2009	2010
Всього реалізація промисловості, в т.ч.:	100,0	100,0	100,0
Низький рівень технологічності (low technology)	37,2	13,8	15,5
Середньо-низько технологічні (medium-low technology)	45,8	57,6	43,4
Середньо-високо технологічні (medium-high technology)	13,9	23,7	35,2
Високотехнологічні (high technology)	3,2	5,0	5,9

Розрахунки за статистику «Science and engineering indicators 2010», National Statistics Foundation (USA) свідчать, що частка ВДВ товарів high-technology індустрії світу в загальній структурі світової промисловості (2007 р.) дорівнювала 13,7%, тоді як в Україні цей показник становив 5,3%, тобто був нижчим за загальносвітовий показник у 2,6 рази.

Слід зауважити, що в умовах нестабільності в світі, викликаній проблемами на фінансових ринках, значними борговими зобов'язаннями країн, зменшенням споживчого попиту внаслідок проблем з кредитуванням, особливо довгостроковим, фінансування високотехнологічного сектору промисловості зменшиться, натомість збільшиться значення агропромислового сектора, добувної промисловості та галузей кінцевого матеріального виробництва, призначених гарантувати національну безпеку країни. А тому структуру підготовки кадрів необхідно узгодити з потребами економіки країни, необхідно ліквідувати диспропорції попиту та пропозиції на локальних ринках праці.

Чинник II. Науково-технологічна діяльність. Рівень науково-технологічного потенціалу країни, впровадження економіки, заснованої на знаннях, дієва інтеграція науки та промислового виробництва, в тому числі завдяки грамотному державному регулюванню, є факторами та резервами росту ПП, що має сприяти підвищенню частки високотехнологічної продукції в структурі промислового виробництва, вивільнення резервів росту для підвищення показника продуктивності.

Певними характеристиками технологічного розвитку країни відносно інших країн, наявності відповідних диспропорцій, дієвості її інституцій за даним напрямком є міжнародні рейтингові оцінки.

У звіті про глобальну конкурентоспроможність Україна перемістилася з 65 місця (у 2008–2009 рр.) на 80 місце з 134 країн світу (у 2009–2010 рр.) за рівнем «технологічної готовності» та з 66 на 80 місце в блоці «інновації та фактори модернізації», в тому числі за інноваційною складовою з 52 на 62 місце [6].

За інноваційним індексом EIU (складається Economist Intelligence Unit, що є структурою журналу Economist) Україна посідає 45 місце за прямими інноваційними витратами та 78 місце за індексом інноваційного середовища [7].

За міжнародним індексом прав власності (International Property Rights Index, IPRI), який складається американським Альянсом прав власності, Україна посідає 117 місце серед 129 країн світу з IPRI – 4 бали з максимальних 10. Вагомим є те, що індекс захисту прав інтелектуальної власності (IPR=4,2) більший за IPRI, як і в переважній більшості країн-лідерів рейтингів прав промислової власності [8].

Всі вищеперераховані міжнародні рейтинги представляють вимірювання національних інноваційних та науково-технічних досягнень, що є сигналом для міжнародних інвесторів про доцільність вкладання коштів у даний регіон та індикатором для місцевих урядів про необхідність покращення рейтингу за тим чи іншим напрямком і прийняття відповідних заходів. Головна проблема для України – при наявності достатнього освітнього рівня – неможливість його подальшої повної реалізації, недовіра зв'язку науки та виробництва і нерозвиненість відповідної інноваційної інфраструктури.

Узагальнюючою кількісною характеристикою масштабів діяльності наукової і, певною мірою, інноваційної сфер національної економіки є показник валових внутрішніх витрат на дослідження і розробки, в ключових країнах-інноваторах він складає близько 2,5% від ВВП. В той час в Україні питома вага витрат на НТР склала 0,86% ВВП.

Інший важливий показник інноваційного розвитку країни – рівень фундаментальних досліджень, а саме – питома вага витрат на фундаментальні дослідження у ВВП, що свідчить про загальний рівень інноваційних процесів у країні, їх відповідність тенденціям розвитку науки і технологій в провідних

країнах світу. За даним показником Україна посідає 42-е місце серед 55 країн і значно відстає від країн – ключових інноваторів. Освоєння виробництва нової техніки спостерігається лише на кожному сьомому підприємстві, а нової продукції – на кожному 2-3 підприємстві від загальної кількості інноваційно-активних підприємств. Також доводиться констатувати зниження питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової.

Чинник III. Людський капітал. Важливий чинник, що прямо впливає на ПП, – людський капітал та його якість. Серед показників інтелектуального потенціалу людського капіталу, що також є показником результативності наукової та інноваційної діяльності, – патентна продуктивність та кількість друкованих робіт.

За показником патентної продуктивності (відношення кількості патентів у резидентів країни до зайнятих у сфері НДДКР) Україна займає четверте місце серед 55 країн за рейтингом IMD [9], але, як слушно зазначає Ю.Полунєєв [10], не варто його автоматично зараховувати до конкурентних переваг вітчизняної інноваційної системи, адже за більшістю методик авторитетних міжнародних організацій враховуються, перш за все, високотехнологічні патенти чи патенти «тріадної групи» (патентні відомства США, ЄС, Японії), а даний показник є вкрай низьким для віднесення його до конкурентних переваг.

Так, 14 патентів у 2010 р. отримала Україна в Бюро патентів і торгових марок США (всі типи патентів), Росія – 287, Японія – 46,978 тис., Німеччина – 13,633 тис., Франція – 5,100 тис., Австрія – 905, Польща – 56, Великобританія – 5,038 тис., Канада – 5,513 тис., всього в 2010 р. Бюро патентів і торгових марок США видано 123, 179 тис. патентів (всі типи патентів) нерезидентам країни [11, 12]. В Європейському патентному офісі Україна отримала в 2009 р. всього 5 патентів, для порівняння: Росія – 58, Японія – 9439, Німеччина – 11384, Франція – 4031, Польща – 33, Великобританія – 1646, Канада – 668, Китай – 351, Ізраїль – 228, Індія – 124 (всього в 2009 р. Європейський патентний офіс видав 51,969 тис. патентів) [13–14]. Відсутність досвіду патентного захисту за світовими стандартами та належного оформлення охоронних документів для подання в провідні закордонні патентні відомства, брак фахівців з питань організації трансферу технологій, незначні обсяги міжнародного науково-технологічного обміну та мала частка реалізації високотехнологічної продукції, в тому числі на експорт, призводять до незначної участі вітчизняних суб'єктів господарювання в міжнародному трансфері технологій.

За чисельністю виконавців наукових та НТР і дослідників у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення в еквіваленті повної зайнятості, Україна відстає від показника ЄС-27 в 2,6 і 2,4 рази відповідно. Проблемними моментами української наукової системи є: науково-дослідницька система і система вищої освіти недостатньо інтегровані; роль науки в бізнес-структурах залишається

незначною в науковій системі країни; галуzeвий сектор науки недостатньо ефективно взаємодіє з комерційними компаніями і державним сектором економіки.

Важливими складовими, що впливають на якість людського капіталу, є показники здоров'я населення (середня очікувана тривалість життя при народженні, коефіцієнти народжуваності та смертності). На жаль, за даними показниками становище України є одним з найскладніших в Європі.

Чинник IV. Організація праці та законодавчо-правові гарантії. Показники ПП значною мірою залежать від наукових підходів до раціональної організації праці та законодавчо-правових гарантій для працівників, зокрема йдеться про умови, охорону та безпеку праці; організацію робочих місць та трудову дисципліну; оплату праці; наявність трудових спорів.

Ефективна оплата праці є засобом стимулювання ПП, підвищення НТП та економічного зростання країни. У 2010 р. мінімальна ЗП дорівнювала прожитковому мінімуму, за попередні роки прожитковий мінімум перевищував мінімальну ЗП, що не сприяло продуктивній праці в країні. Дане співвідношення не відповідало чинному законодавству України, де зазначено перевищення мінімальної ЗП над прожитковим мінімумом; за стандартами ЄС мінімальна ЗП має перевищувати прожитковий мінімум в 1,5 рази.

Структурні зсуви, що виникли спонтанно, за відсутності обґрунтованої моделі управління, викликали структурні диспропорції, які сьогодні гальмують розвиток національної економіки і потребують політики подолання структурної відсталості. В даному контексті доцільним є поновлення індикативного та інституційного планування, погодження макроекономічної та структурної політики.

Підсумки проведеного аналізу дозволяють зробити висновок про переважно звужений формат відтворення сфери науки і техніки в країні, що погіршився внаслідок впливу кризових явищ в економіці.

Для досягнення кращого результату, при подоланні вищезазначених диспропорцій, необхідно також переймати досвід розвинених країн у плані комерціалізації технологій, зокрема створювати спеціальні структури передачі і трансферу технологій – Technology Licensing Offices, Technology Transfer Offices, Industrial Liaison Offices.

Ми можемо констатувати, що технологія є одним з ключових факторів зростання продуктивності, але сам по собі цей фактор не робить економіку конкурентоспроможною, а лише у взаємодії з людським фактором економіка набуває інноваційних змін. Отже, ліквідація диспропорцій за показниками людського капіталу відносно інших країн світу має сприяти підвищенню показника ПП країни.

Окрім того, законодавчо-правові гарантії для працівників сприяють зниженню соціальної напруги в суспільстві та є одним із чинників підвищення ПП в країні. Однією з форм таких гарантій є соціальне партнерство – трудові

угоди на національному та регіональному рівнях і партнерство на конкретних підприємствах. Трудові угоди та партнерство сприяють врегулюванню трудових відносин, знижують втрати часу від трудових спорів і конфліктів та мають захистити працівника від неправомірного звільнення і заборгованості з виплат ЗП, контролювати прожитковий мінімум і мінімальну ЗП, гарантувати оплату праці відповідно до кваліфікаційного рівня працівника.

Подолання диспропорційності у вищерозглянутих інституційних чинників ПП дасть змогу вивести економіку України на вищий рівень стабільного та динамічного розвитку в умовах інтеграції в глобальний економічний простір.

Список використаних джерел:

1. Global employment trends : May 2009 update / International Labour Office. – Geneva : ILO, 2009. – С.15.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kilm.ilo.org/KILMnetBeta/default2.asp>
3. Дані Держкомстату України, форма №1 – ПЕ. Класифіковано за: Science, technology and innovation in Europe 2010 edition / European Commission, p.134.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-225/EN/KS-32-10-225-EN.PDF
5. Капітальні інвестиції у 2009, 2010 році: Стат. зб. / Держкомстат України.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf
7. Innovation: Transforming the Way Business Creates. – London: Economist Intelligence Unit, 2011. – P. 28-31.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.internationalpropertyrightsindex.org/ATR_2011%20INDEX_Web.pdf
9. IMD World Competitiveness Yearbook 2008.
10. Полунєєв Ю. Технологія економічного прориву: конкурентоспроможність країни та визначення пріоритетів / Монітор конкурентоспроможності. – 2008. – № 1-2. – С. 36-38. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.compete.org.ua/images/stories/monitors/Monitor_2008_ukr.pdf
11. United States Patent and Trademark Office : <http://www.uspto.gov>
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wipo.int/export/sites/www/ipstats/en/statistics/patents/xls/wipo_pat_grant_by_origin_office_table.xls
13. Європейський патентний офіс: Annual Report 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epo.org>
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wipo.int/export/sites/www/ipstats/en/statistics/patents/xls/wipo_pat_grant_by_origin_office_table.xls